

UOT 373.2

Yeganə Xanoqlan qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-8319-8849>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).55-59](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).55-59)

MÜASİR DÖVRDƏ UŞAQ BAĞÇALARINDA FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Егяна Ханоглан гызы Мамедова
старший преподаватель кафедры Педагогике дошкольного образования
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета
доктор философии по педагогике

ЗНАЧИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФОЛЬКЛОРНЫХ ОБРАЗЦОВ В ДЕТСКИХ САДАХ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Yegane Khanoglan Mammadova
head teacher of the department of Pedagogy of preschool education
at the Azerbaijan State Pedagogical University
doctor of philosophy in pedagogy

THE IMPORTANCE OF USING FOLKLORIC SAMPLES IN KINDERGARTENS IN THE MODERN ERA

Xülasə. Azərbaycan xalqı öz milli mənşəyinə və tarixi köklərinə görə yüksək estetik dəyərlər əsasında formalaşmışdır. Uşaq ana dilini öyrənməyə ana laylası ilə başlayır. Uşağı necə böyütməli, boya-başa çatdırmalı, ona nəyi, necə öyrətməli olduğunu xalqımızın çoxəsrlik şifahi yaradıcılığının mühüm bir hissəsi olan uşaq folklorunu təşkil edən məsələlərdir. Uşaq folkloru onların maraq dairəsini əhatə edən materiallarla zəngindir. Burada onların bütün yaş mərhələlərinə aid tələbləri və ehtiyacları müəyyən mənada ödənilir. Folklor nümunələrinin yaşamasına və bu günə qədər gəlib çatmasına səbəb isə tərbiyəçilik qüvvəsini doğrultmaq və qoruyub saxlamaqdır. Folklor nümunələri hələ qədimdən ulularımızın gənc nəsli tərbiyə etmək vəsiyyəti olmuşdur və burada öz əksini tapmış tərbiyəvi fikirlər bu günün də tələblərinə cavab verir. Xalq böyüməkdə olan nəslin estetik tərbiyəsinə məhz estetik tələblərlə yanaşaraq, həyatın bütün məqamlarında ona önəm vermişdir.

Açar sözlər: *Məktəbəqədər dövr, folklor nümunələri, uşaqların yaradıcılığı, təlim, təhsil*

Аннотация. Азербайджанский народ сформировался на основе высоких эстетических ценностей, обусловленных его национальным происхождением и историческими корнями. Ребенок начинает изучать родной язык с колыбельной матери. Детский фольклор – важная часть многовекового устного творчества нашего народа о том, как воспитывать ребенка, чему и как его учить. Детский фольклор богат материалом, охватывающим область их интересов. Здесь определенным образом удовлетворяются их потребности и потребности всех возрастных этапов. Причина, по которой фольклорные образцы живут и доходят до наших дней, состоит в том, чтобы оправдать и сохранить силу образования. Фольклорные примеры издревле были средством воспитания молодого поколения наших предков, и отраженные здесь просветительские идеи отвечают требованиям современности. К эстетическому воспитанию подрастающего поколения народ подходил с эстетическими требованиями и придавал ему значение на всех этапах жизни.

Ключевые слова: дошкольный период, фольклорные образцы, детское творчество, обучение, образование

Abstract. The people of Azerbaijan have been formed on the basis of high aesthetic values due to their national origin and historical roots. A child starts learning his mother tongue with his mother's lullaby. Children's folklore is an important part of centuries-old oral creativity of our people, how to raise a child, what to teach him and how. Children's folklore is rich in material that covers their field of interest. Here, their requirements and needs of all age stages are satisfied in a certain way. The reason for folklore examples to live and reach the present day is to justify and maintain the power of education. Folklore examples have been a means of educating the young generation of our ancestors since ancient times, and the educational ideas reflected here meet the requirements of today. The people approached the aesthetic education of the growing generation with aesthetic requirements and gave importance to it at all stages of life.

Keywords: Preschool period, examples of folklore, children's creativity, training, education.

Azərbaycan xalqı öz milli mənşəyinə və tarixi köklərinə görə yüksək estetik dəyərlər əsasında formalaşmışdır. Folklor şifahi xalq ədəbiyyatımızın qiymətli nümunələri olmaqla yanaşı, həm də uşaqların hərtərəfli inkişafına və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına böyük təsir edir. Qeyd edək ki, zəngin folklor nümunələrinin əksəriyyəti xüsusi olaraq uşaqlar üçün yaradılmışdır. Uşaq ana dilini öyrənməyə ana laylası ilə başlayır. Uşağı necə böyütməli, boya-başa çətdirməli, ona nəyi, necə öyrətməli olduğunu xalqımızın çoxəsrlik şifahi yaradıcılığının mühüm bir hissəsi olan uşaq folklorunu təşkil edən məsələlərdir. Uşaq folkloru onların maraq dairəsini əhatə edən materiallarla zəngindir. Burada onların bütün yaş mərhələlərinə aid tələbləri və ehtiyacları müəyyən mənada ödənilir (Qafarlı R., 2013:19).

Uşaq folkloru nümunələri həm ideya və məzmun, həm də forma cəhətdən uşaqların yaş xüsusiyyətləri və anlama səviyyələri nəzərə alınmaqla yaranmışdır. Deməli, uşaq folkloru uşaqlar üçün yaradılan əsərlərdir ki, onun əsas əlamətləri uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olması, onların daxili, mənəvi aləmini əks etdirməsidir. Uşaq folkloru iki istiqamətdə: *Böyüklərin* (laylalar, oxşamalar, nağıllar, tapmacalar və s.) və *uşaqların yaradıcılığı* (dolamalar, acıtmalar, öcəşmələr, oyun nəğmələri və s.) hesabına zənginləşir.

Laylalar ananın hələ danışa bilməyən uşağı ilə ilk ünsiyyətidir. Laylalarda analar uşaqlarını əzizləyir, balalarına öz sonsuz məhəbbətlərini, gələcəkləri üçün ən yaxşı arzularını, xeyirdualarını ifadə edir.

Dağların lalasına,
Gözlərin qarasına,
Analar qurban olsun,

Öz körpə balasına.

Əgər laylalar uşaqlarda sakitləşdirici xarakter daşıyarsa və uşağı yatırtmaq məqsədilə söylənilirsə, *oxşamalarla* uşaq oyaq ikən sevilir, əzizlənilir. Hər ikisinin mövzusu və məqsədi bir-birinə oxşasa da, laylalardan fərqli olaraq oxşamalar daha ritmli olur və uşağı əyləndirmə xarakteri daşıyır (Həşimov Ə., Sadiqov F., 1993:96).

Balama qurban sərçələr, Balama qurban dayçalar,

Balam nə vaxt dirçələr?! Balam nə vaxt əl çalar?!

Xalq öz biliyini uşaqlara çatdırmaq üçün bir vasitə kimi *tapmacalardan* da istifadə etmişdir. Uşaqların təfəkkürünü və nitqini inkişaf etdirmək, ətraf mühit haqqında təsəvvürlərini genişləndirmək və müşahidəçilik qabiliyyətlərini artırmaq üçün tapmacaların böyük rolu vardır. Tapmacalar uşaqların təfəkkürü ilə yanaşı, onların nitqinin səlistləşməsinə, lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə də səbəb olur. Tapmacalar müqayisə etmək, qarşılaşdırmaq, tutuşdurmaq qabiliyyət və bacarıqlarının inkişafı üçün də geniş imkanlara malikdir. Ümumiyyətlə, tapmacada haqqında bəhs olunan əşya və hadisəni əlamətlərinə görə tapmaq üçün fikirləşən uşaq məcbur olur ki, əvvəlcədən tanış olduğu, təsəvvürünə gətirə bildiyi məlum əşya və hadisələrdəki əlamətlərlə söylənilən əlamətlər arasında müqayisə aparsın, onların uyğun gəlib-gəlmədiyini yoxlasın, müəyyən etsin, tutuşdursun. Tapmacalar uşaqların zehni, təfəkkürünü cilalayır, həyatın müxtəlif sahələrinə dair onlara biliklər verir, görüş dairələrini genişləndirir, əşya və hadisələr haqqında məlumatlarını zənginləşdirir. Ana bətinədən tutmuş, ta qocalanadək insan həyatının bütün mərhələlərinə aid tapmacalar vardır:

Təbiət və təbiət hadisələri ilə bağlı çoxlu tapmacalar vardır. Bu tapmacalara diqqət yetirək: «Üçü bizə yağdı, Üçü cənnət bağdı, Üçü yığar gətirər, Üçü vurur dağıdar» (ilin fəsilləri), «Bir kişinin dörd evi var: biri yaşıldı, o biri al, biri sarıdı, o biri ağ» (fəsillər) və s.

Zaman haqqında təsəvvürlərin verilməsi bununla kifayətlənmir və başqa tapmacalarda daha da zənginləşdirilir: il yalnız fəsillərdən ibarət deyil. Fəsillər aylara, aylar isə həftələrə, həftələr sutkalara, sutkalar isə gecə-gündüzə bölünür. Məsələn, «Atamın yeddi oğlu var, yeddisi də bir boyda» və «O hansı quşdur ki, bir üzü ağdı, bir üzü qara?» tapmacalarında həftənin günləri və gecə-gündüz haqqında məlumat verilir.

Nəbatat aləminə aid olan tapmacalar: «Ağacın tutmaq olmaz, ətrindən doymaq olmaz» (qızılgül), «Çiçəkləyər gül deyil, ağdı, amma qar deyil, istisi var yun deyil» (pambıq), «Yağış yağanda çimər, yuyunar, yazda geyinər, qışda soyunar» (ağac), «Babam oturub al çuxada, kim soyundursa gözü çıxar» (soğan), «Bir toyuğum var, yer altında yumurtlar» (kartof) və s.

Heyvanlara aid olan tapmacalar: «Ovun alsan mırıldar, tumarlasan xoruldar» (pişik), «Adı dağları bəzər, başında ağac gəzər» (maral), «Ağzın açar, zəhər saçar, hamı görüb, geri qaçar» (ilan) və s.

Quşlara aid olan tapmacalar: «Bağda uçar səhər-səhər, verər bizə yazdan xəbər» (qaranquş), «Başı daraq, quyruğu oraq, səhər durar, səsin yayar» (xoruz) və s.

Həşəratlara aid olan tapmacalar: «Aşıq eldən yuxarı, Şana teldən yuxarı, Aşıq bir şey görübdü, Dizi beldən yuxarı» (çəyirtkə), «Bu meşə gül meşəli, Altı tər bənövşəli, Bir kişinin min oğlu, Hamısı bir peşəli» (bal arısı) və s.

Ev əşyalarına aid olan tapmacalar: «Bizdə bir gəlin var, saçıyla yer təmizlər» (süpürgə), «Bizdə bir kişi var, hər gələnə əl verir» (qapı dəstəyi), «Hay gedər, huy gedər, bircə qarış yol gedər» (qapı), «Nə evdədir, nə çöldə, nə göydədir, nə yerdə» (pəncərə) və s. İnsan təfəkkürünün formalaşmasında və inkişafında tapmacaların çox mühüm rolu olmuşdur. Tapmacalar xalq pedaqogikasının elə bir növüdür ki, həm estetik zövqün inkişafında, həm də əqli tərbiyənin inkişafında böyük əhəmiyyətə malikdir (Əliyev İ., 2005).

Nağıllar uşaqların qarşısında geniş, sirli bir aləm açır. Nağıllar uşaqların təfəkkürünün, nitqinin, lügət ehtiyatının inkişafına hədsiz kömək edir, ətraf aləm haqqında biliklərini və təsəvvürlərini zənginləşdirir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun nağılları diqqətlə seçmək lazımdır. Tərbiyəçinin nağılı uşağın yaşından asılı olaraq qurulur. Məzmununun başa düşülmədiyi aşkara çıxarmaq üçün nağıl oxunduqdan sonra ona aid bir-iki sual verilməlidir. Anlaşılmaz söz və ifadələr üzrə iş də nağıl oxunduqdan sonra aparılır. Kiçik qrupda tərbiyəçinin nağılı tamamlanmış olmalıdır. Böyük qruplarda isə o öz nağılını uşaqlara sual və müraciətlə qurtara bilər. Nağıletmənin belə başa çatması uşaqların fikrini və hisslərini fəallaşdırır, hadisəyə öz münasibətlərini müəyyənləşdirir. Uşaq nağılları içərisində heyvanlara, quşlara, bitkilərə həsr olunanlar daha çoxdur. «Ayı və milçək», «Tülkü, tülkü, tünbəki», «Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm», «Tülkü və ilan», «Dovşan», «Ac qurd», «Qurd», «Hiyləgər keçi», «Aslan və dovşan», «Cik-cik xanım», «Qarı və pişik», «Nazikbənazik-Tazik-bətazik», «Tülkünün hekayəsi», «Pıspısa xanım və Siçan Solub bəy», «Xoruz və padşah», «Şah Xoruz» və s. nağıllarda uşaqları maraqlandıran hadisələr nəql olunur (Həşimov Ə., 1984).

Məktəbəqədər dövrdə uşaqların tərbiyəsinin inkişaf etdirilməsində düzgülərin, sanamaların, acıtmaların, dolamaların da rolu böyükdür (Qafarlı R., 2013). Məsələn:

Əkil-Bəkil quş idi,
Ağaca qonmuş idi.
Getdim onu tutmağa,
O məni tutmuş idi.
Meydana salmış idi,
Dövrəyə dalmış idi,
Çardağın ağacları,
Meydanın ağacları,
Dən gətirir quşları
Harayladım quşları,
Qanadı sınımışları... (Düzgülər)

Bir, iki – Bizimki.
Üç, dörd – Qapını ört.
Beş, altı – Daş altı.
Yeddi, səkkiz – Firəngiz.
Doqquz, on – Qırmızı don. (Sanamalar)

Ay arıq oğlan,
Çəpərdən boylan.
Qoy qızlar görsün,
Dərdinnən ölsün. (Dolamalar)

Kiçik yaşlı uşaqların təbiət gözəlliklərinə sevgi, məhəbbət vacib bir məsələ kimi xalq düşündürmüş və bu işdə ən mühüm rolu xalq ədəbiyyatı nümunələri oynamışdır. Əqli tərbiyənin mühüm vasitəsi kimi *yanılmacların* yaradılmasının məqsədi diqqətin və nitqin inkişafına kömək göstərməkdən, dildə olan çətin sözləri yaxşı tələffüz etməyi bacarmaqdan, həmin sözləri tez-tez danışmaqla, təkrarlamaqla düzgün demək vərdişinə yiyələnməkdən, dildə olan qüsurları aradan qaldırmaqdan, diqqəti toplamaqdan, söz ehtiyatını zənginləşdirməkdən ibarətdir (Əliyev İ., 2009:175). Yanılmaclarda bir-birinə uyuşmayan, deyilişi çətin olan sözlərdən istifadə olunur. Məsələn, «Qırx küp, qırxının da qulpu qırıq küp», «Bazarda nə ucuz? – Mis ucuz, duz ucuz, küncüt ucuz». Əgər uşaq sözləri düzgün və sərrast demək bacarığına yiyələnməyibsə, bunların hər hansı birini deyəndə mütləq çaşacaq, dili dolaşacaq. Çünki, bir-birinə oxşar olan bu sözləri təkrarlamaq adamı çaşdırır. Belə olduqda gülünc sözlər yaranır ki, deyən uşaq bir də o vəziyyətə düşməmək üçün həmin yanılmacları dəfələrlə təkrarlayır, öz səhvlərini başa düşür, düzəldir və bunun nəticəsində düzgün tələffüz etmək vərdişinə yiyələnir. Yanılmaclardan söz oyunlarında geniş istifadə olunur. Son dövrlərdə uşaqlar arasında yaranıb yayılan sözün son səsinə görə şəhər, kənd, çay, dəniz, şəxs, quş, heyvan, dağ və s. adı tapma oyunu da söz oyunları sırasında durur. Məsələn: uşaqlardan biri şəhər adı deyir: «Şəki». Növbəti uşaq bu sözün son səsinə uyğun olaraq «i» saiti ilə başlanan şəhər adı söyləməlidir: «İmişli». Bu qayda üzrə uşaqlar hamısı şəhər adı söyləyirlər: İrkutsk, Kiyev, Volqoqrad, Daşkənd, Dəməşq, Qori və s. Kim tapa bilməsə, o uduzmuş hesab edilir və udanın arzusuna müvafiq bir işin öhdəsindən gəlir.

Xalq uşaqların tərbiyəsində oyunun rolunu danmamış və unutmamış, başqa vasitələrlə yanaşı oyuna da xüsusi yer verilməsini vacib saymışdır. Xalq oyunları ən qədim dövrlərdən xalqın məişət həyatını, əyləncə dünyasını özündə əks etdirmək baxımından xüsusi maraq doğurur. Belə xalq oyunları mövzu, məzmun, yaran-

ma yolu və formaları baxımından da çox zəngin və rəngarəngdir. Xalq oyunları uşaqlarda əxlaqi hiss və vərdişlərin tərbiyəsində, kollektivçilik xüsusiyyətlərinin inkişafında, yaxşılıq və pislik haqqında təsəvvürlərin yaranmasında, doğru və səhvin fərqləndirilməsində, xarakterik iradi əlamətlərin təşəkkülündə, dostluq, yoldaşlıq, məsuliyyət və s. kimi keyfiyyətlərinin formalaşması ilə yanaşı, uşaqların nitqlərinin inkişaf etdirilməsində rolu çox böyükdür. Xalq oyunları düzgün təşkil olunduqda, eləcə də onlara düzgün rəhbərlik edildikdə, uşaqlara dərin zövq verir. Oyunda hərəkətlərin gözəlliyinin başa düşülməsi, oyundan zövq almaq uşaqlarda əsasən, estetik tərbiyənin inkişafına təsir göstərir. Xalq oyunlarına misal olaraq: “Dəsmalı aldı qaç”, “Usta şagird”, “Yoldaş səni kim apardı”, “Pulapula”, “Qələndər, ay qələndər”, “Papaq aldı qaç”, “Bənövşə”, “Şənlik”, “Əl üstə kimin əli” və s. qeyd etmək olar.

Beləliklə, göstərilən nümunələr bir daha sübut edir ki, məktəbəqədər dövrdə uşaqların tərbiyəsində inkişaf etdirilməsində folklor nümunələrində zəngin material vardır və bunlar böyük pedaqoji əhəmiyyətə malikdir. Folklor nümunələrinin yaşamasına və bu günə qədər gəlib çatmasına səbəb isə tərbiyəedicilik qüvvəsini doğrultmaq və qoruyub saxlamaqdır. Folklor nümunələri hələ qədimdən ulularımızın gənc nəslə tərbiyə etmək vasitəsi olmuşdur və burada öz əksini tapmış tərbiyəvi fikirlər bu günün də tələblərinə cavab verir. Xalq böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsində məhz estetik tələblərlə yanaşı, həyatın bütün məqamlarında ona önəm vermişdir. Folklor nümunələrindən uşaq bağçaları ilə yanaşı ailələrdə də, uşaqların yaş, anlaq səviyyəsinə uyğun olaraq seçilib söylənilməli və onlara xalq tərəfindən təqdir olunan mənəvi keyfiyyətlər və tənqid olunan mənfi sifətlər barədə məlumat verilməlidir.

Problemə aktualığı. Məktəbəqədər dövrdə uşaqların tərbiyəsində və yaradıcı inkişafında folklor nümunələrinin ideyaları ibrətəməz və əhəmiyyətlidir. İnsan həyatının qızıl dövrü adlandırılan bu mərhələdən səmərəli istifadə olunmadıqda uşaqlarda formalaşmış yanlış təsəvvürlərin sonralar düzəldilməsi ciddi çətinliklə qarşılanır. Bütün bu prosesləri nəzərə alaraq folklor nümunələri uşaqların tərbiyəsində təsir imkanları bu və ya digər şəkildə tədqiq edilsə də, bu sahədə onun məqsəd və vəzifələri öyrənilməmiş, ümumiyyətlə açıq qalmışdır. Apardığımız tədqiqat

bu problemin öyrənilməsinə və həlli yollarının araşdırılmasına həsr edilmişdir.

Problemin elmi yeniliyi. Bu məqalədə, ilk dəfə olaraq, uşaq bağçalarında folklor nümunələrindən istifadənin əhəmiyyəti araşdırılmış, məqsəd və vəzifələrinin əhəmiyyəti və həlli yolları göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə irəli sürülən təkliflər və nəticələr, müasir dövrdə

uşaq bağçalarında folklor nümunələrindən istifadənin əhəmiyyəti müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil etmək və uşaqların inkişafında nəzərə alınmasına köməklik göstərməkdir. Bu məlumatlar vasitəsilə istər tərbiyəçilər, istərsə də valideynlər uşaqların inkişafı, tərbiyəsi və təhsilini müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev İ. Azərbaycan etnopedaqogikası / İ. Əliyev. -Bakı: Elm və təhsil, -2009. -269 s.
2. Əliyev, İ. Təlim-tərbiyə prosesində etnopedaqoji materiallardan istifadə. / İ. Əliyev Bakı: Nurlan, -2005. -196 s.
3. Əfəndiyev, P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. / P. Əfəndiyev -Bakı: Maarif, -1992. -350 s.
4. Həşimov, Ə.Ş., Sadıqov F.B. Azərbaycan xalq pedaqogikası. / Ə.Ş. Həşimov. Bakı: Patronat, -1993. 272 s.
5. Həşimov, Ə.Ş. Pedaqogika kursunun tədrisində xalq hikmətindən istifadə. / Ə.Ş. Həşimov. -Bakı: Maarif, -1984. -238 s.
6. Həkimov, M. Xalqımızın deyimləri və duyumları. / M. Həkimov -Bakı: Maarif, -1986. -198 s.
7. Kazımov, N. Pedaqogika. / N. Kazımov, Ə. Həşimov. -Bakı: Maarif, -1996. -494 s.
8. Qafarlı, R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası. / R. Qafarlı. -Bakı: Elm və təhsil, -2013. -542 s.
9. Uşaq folkloru. -Bakı: Altun kitab, -2007. -96 s.

E-mail: yeganememmedova.doc@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 09.09.2024